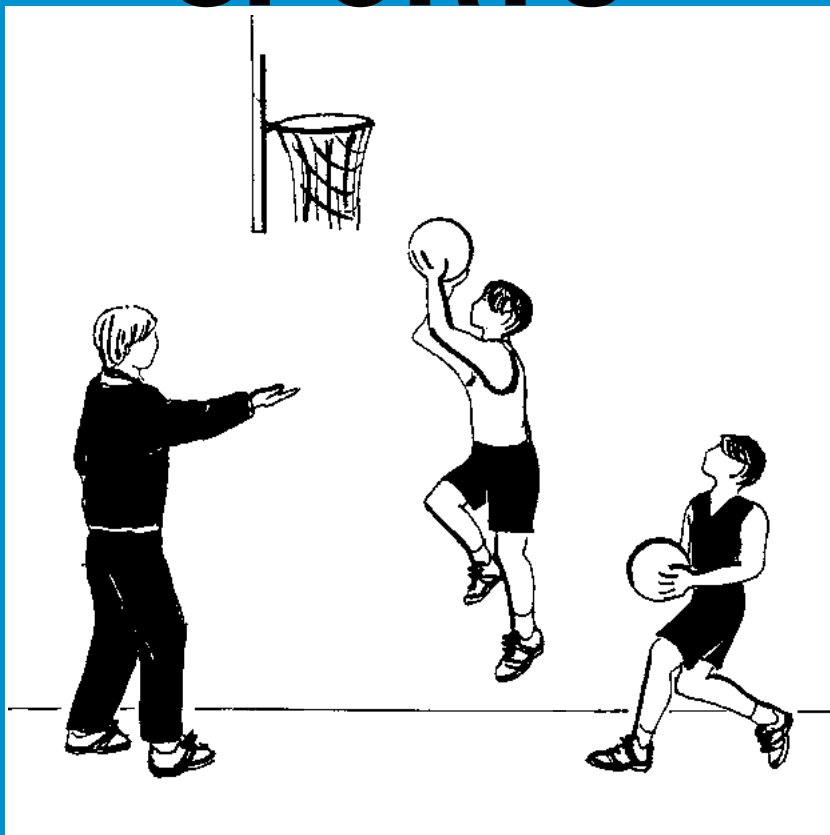

PEDAGOGIKA SPORTU

PETR JANSA a kolektiv

KAROLINUM

Pedagogika sportu

Petr Jansa a kolektiv

Recenzovali:

prof. PhDr. Zdeněk Helus, DrSc.

prof. PhDr. Hana Válková, CSc.

Autorský kolektiv:

doc. PhDr. Petr Jansa, CSc.

doc. PhDr. Vladimír Jůva, CSc.

doc. PhDr. Jan Kocourek, CSc.

doc. PhDr. Zbyněk Svozil, Ph.D.

PhDr. Karel Kovář, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

jako učební text pro Fakultu tělesné výchovy a sportu UK

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Druhé vydání

© Univerzita Karlova, 2018

© Petr Jansa a kolektiv, 2018

© Ilustrace na obálce Zdenka Marvanová

ISBN 978-80-246-3986-4

ISBN 978-80-246-4015-0 (online : pdf)

Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz

ebooks@karolinum.cz

Obsah

Předmluva	7
I. část – Základy pedagogiky sportu	9
1. Obecná východiska pedagogiky sportu (Kocourek, Jůva)	11
1.1 Základní pojmy	11
1.2 Současné pojetí pedagogiky	13
1.3 Cíl výchovy a její složky	15
1.4 Struktura pedagogiky a vztah k ostatním oborům	17
1.5 Vývoj člověka v pedagogickém pojetí	20
1.5.1 Charakteristika vývoje člověka	20
1.5.2 Členění lidského věku	21
1.5.3 Vývojové období dětí a mládeže	23
2. Historická východiska pedagogiky sportu (Jůva, Jansa)	28
2.1 Vznik a počátky tělesných cvičení	28
2.2 Tělesná cvičení ve starověku	28
2.2.1 Starověké olympijské hry	30
2.2.2 Starověký Řím	31
2.3 Období středověku	32
2.4 Pedagogika a tělesná cvičení v období renesance a humanismu	34
2.5 Sokolské hnutí v Čechách a přirozené směry v tělesné výchově	38
2.6 Vznik moderního sportu v Anglii	40
2.7 Pierre de Coubertin a pedagogika sportu	41
3. Metodologická východiska pedagogiky sportu (Jansa, Jůva, Svozil)	46
3.1 Výzkumné směry v pedagogice sportu	46
3.2 Problémy kvantifikace v pedagogice sportu	52
3.3 Empirické metody – kvantitativní	54
3.3.1 Pozorování	54
3.3.2 Odborné posuzování	56
3.3.2.1 Kategoriální posuzovací systémy	56
3.3.2.2 Škálování – posuzovací škály	58
3.3.3 Metoda dotazování	63
3.3.3.1 Dotazník	63
3.3.3.2 Dotazování internetem	66
3.3.3.3 Anketa	67
3.3.3.4 Rozhovor (interview)	68
3.4 Sémantický diferenciál	69
3.5 Empirické metody – kvalitativní	70

3.5.1 Případová studie	70
3.5.2 Etnografická metoda	72
3.5.3 Analýza dokumentů	73
3.6 Pedagogický experiment	74

II. část – Pedagogika školního sportu

4. Edukace tělocvičnými a sportovními aktivitami ve škole (Svozil, Jůva, Jansa)	79
4.1 Kurikulum	80
4.2 Subjekt řídicí	85
4.2.1 Obecná charakteristika učitele	85
4.2.2 Specifika učitelství (trenérství)	88
4.3 Pedagogické prostředky v tělesné výchově a sportu	89
4.3.1 Základní metody a přístupy	89
4.3.2 Progresivní přístupy	91
4.4 Subjekt řízený	93
4.4.1 Žák v roli cvičence, sportovce	93
4.4.2 Poklesky a prohřešky začínajících cvičenců (sportovců)	96

III. část – Pedagogika soutěžního sportu

5. Charakteristika současného sportu (Kovář)	103
5.1 Sport a pedagogika	103
5.1.1 Znaky současného sportu	105
5.1.2 Komercializace sportu	107
5.1.3 Globalizace a sportovní výchova	110
5.2 Agresivní chování ve sportu	111
5.3 Fair play	115
6. Pedagogika sportu u nás a ve světě (Jůva)	118
6.1 Pedagogika sportu v České republice	119
6.2 Slovenské pojetí pedagogiky sportu	119
6.3 Německá pedagogika sportu	122
6.4 Anglosaské pojetí pedagogiky sportu	124
6.5 Pedagogika sportu v systému vědy o sportu	126
7. Charakteristika osobnosti sportovce (Jansa)	130
7.1 Projevy osobnosti sportovce	130
7.2 Emoce a motivace ve sportu	134
7.3 Změny postojů a názorů mládeže k tělesné výchově a sportu	140
7.4 Sociálně pedagogicko-psychologické aspekty ve sportu	143
7.4.1 Charakteristika sportovní skupiny	143
7.4.2 Sociální role ve sportu	144
7.5 Sportovní kariéra	146
8. Motorické učení (Svozil)	153
8.1 Motorické dovednosti	153
8.2 Činitelé motorického učení	154
8.3 Druhy motorického učení	158
8.4 Paměťové systémy	160
8.5 Fáze osvojování motorických dovedností	161

9. Trenérství (Kocourek, Kovář)	165
9.1 Charakteristika trenéra	165
9.2 Základní úkoly trenéra	168
9.3 Problematika úspěšnosti v trenérské práci	170
9.4 Předpoklady k trenérské práci, přístupy	171
9.5 Zkušenosti z praxe a výsledky výzkumu	173
9.5.1 Trenérská profese jako sociální role	173
9.5.2 Vytváření typologií	174
9.5.3 Analytické studie struktury a dynamiky osobnosti trenéra	177
9.5.4 Názory a postoje trenérů	178
9.6 Komunikační schopnosti trenéra	179
9.6.1 Komunikace verbální	180
9.6.2 Komunikace neverbální	182
9.6.3 Základní doporučení pro komunikátora	184
9.7 Vzdělávání trenérů	187
9.7.1. Základní dokumenty	187
9.7.2 Trenérské licence	188
9.7.3 Možnosti programů trenérského vzdělávání	191
9.7.4 Návrh trenérských kvalifikací	193

IV. část – Pedagogika rekreačního sportu

10. Pedagogika zážitková a volného času (Jansa, Jůva)	199
10.1 Pedagogika zážitková	199
10.1.1 Výchova zážitkem	199
10.1.2 Zážitková pedagogika	201
10.1.3 Zážitkově orientované pohybové a sportovní programy	203
10.2 Charakteristika volného času	204
10.2.1 Volnočasové aktivity mládeže	206
10.2.2 Sport a pohybové aktivity ve volném čase	209

Referenční seznam	213
--------------------------------	-----

Věcný rejstřík	225
-----------------------------	-----

Předmluva

Kniha je určena studentům tělesné výchovy a sportu tělovýchovných a pedagogických fakult, též trenérům licence A a B (popř. C), ale také studentům sportovních gymnázií, kteří se připravují k přijetí na vyšší odborné a vysoké školy.

Pedagogika sportu má svoje základy v textech Pierra de Coubertina, zejména v pedagogicko-psychologických příručkách *„Essais de Psychologie sportive“* (1913) a *„Pédagogie sportive“* (1922) včetně obsahu VIII. Olympijského kongresu (1925) v Praze, který byl věnován pedagogickým problémům sportu. Význam P. de Coubertina je obrovský, nejenom při obnovení novodobých her olympijských, ale především dal impuls k rozvoji aplikovaných oborů – psychologie a pedagogiky sportu. Pokusil se o změnu myšlení v zemích celého světa se zdůrazněním sportu jako školy mravní ušlechtilosti, čistoty a tělesné zdatnosti. Oporu hledal v moderní pedagogice, zejména v pedagogice sportu.

Pedagogika sportu má velmi silné postavení v Německu cca od 60. let minulého století (něm. *„Sportpädagogik“*) s těmito dílčími oblastmi: **pedagogika školního sportu** (něm. termín *„Schulsport“*) pro označení nejen školní tělesné výchovy, ale i všech dalších sportovních a pohybových aktivit, které probíhají v rámci instituce školy (Gogoll, 2005), **pedagogika soutěžního sportu** (něm. *„Pädagogik des Leistungssports“*) a **pedagogika rekreačního sportu** (něm. termín *„Freizeitsport“*), tj. volnočasový sport (podrobněji kap. 6).

V anglosaských zemích se v různých časopisech, sbornících, knižních titulech včetně výzkumu většinou používá názvu *„Sport pedagogy“*, ale také *„The Physical Education and Sport Pedagogy“* (podrobněji kap. 6).

V České republice se *„Pedagogika sportu“* objevuje ke konci 50. let minulého století jako výukový předmět na UK FTVS (prof. B. Svoboda). Na Slovensku pak jako *„Pedagogika športu“* (UK FTVŠ), která byla po r. 2000 změněna na *„Športovú edukológiu“*.

V současnosti je pedagogika sportu u nás řazena do skupiny aplikovaných tělovýchovných a sportovních podoborů v rámci kinantropologie, ale také pedagogických podoborů v rámci *„Encyklopedie pedagogiky“* (Průcha et al., 2009).

Do první části této knihy jsme zařadili – *„Základy pedagogiky sportu“*, kde vysvětlujeme základní pojmosloví v pedagogice vůbec – pojmy výchova a vzdělávání včetně modernějšího pojetí edukace. Navazuje popis vztahů pedagogiky k ostatním společenským nebo biologickým oborům s uvedením celkové struktury pedagogiky a přehled vývojových období člověka od mladšího školního věku k adolescenci. Dále se zaměřujeme na dějiny tělesných cvičení, tělesné výchovy a sportu s podrobnějším popisem vzniku pedagogiky sportu. Velkou pozornost věnujeme přehledu výzkumných směrů (paradigmat)

v pedagogice tělesné výchovy a sportu, podmínkám metrizační a přehledu jednotlivých metod od pozorování až k pedagogickému experimentu.

Druhá část – „**Pedagogika školního sportu**“ – je věnována edukaci v rámci školní tělesné výchovy a sportu s upozorněním na vzájemné prolínání cvičenců a sportovců v podobě sportovních středisek či center (sportovních tříd základních škol nebo sítí sportovních gymnázií). Vysvětlena jsou zejména současná rámcová kurikula s přechodem ke školním vzdělávacím programům a navazujícím tréninkovým programům. Dále je poukázáno na některá specifika učitele tělesné výchovy a současně trenéra sportu, s možností využívat progresivnější metody a přístupy v edukačním procesu. Závěrem uvádíme možné přestupky a prohřešky u začínajících cvičenců nebo sportovců v rámci pedagogiky školního sportu.

Ve třetí části – „**Pedagogika soutěžního sportu**“ – je nejprve charakterizován současný sport v intencích jeho pozitivních a negativních znaků se zdůrazněním vlivů komercializace a globalizace sportu včetně souvisejících agresivních projevů. Závěr kapitoly se orientuje na velmi důležitou součást sportovního soužití – „**fair play**“.

Následující kapitola se snaží přehledně informovat čtenáře o pedagogice sportu v ČR a ve světě. Sedmá kapitola stručně charakterizuje osobnost sportovce. Jedná se především o tematiku struktury a dynamiky osobnosti, sociální skupiny ve sportu a dále pak psychologické problémy sportovní kariéry.

Velmi důležitou částí celého textu je osmá kapitola, zabývající se motorickým učením. Součástí jsou cíle, činitelé, druhy a jednotlivé fáze motorického učení. Navazuje velmi rozsáhlá kapitola o trenérství. Pojednává o pojetí trenéra v současném sportu, jeho předpokladech a úspěšnosti, typologii, komunikaci a možnostech dalšího vzdělávání trenérů.

Poslední část – „**Pedagogika rekreačního sportu**“ – analyzuje pedagogiku zážitkovou a volného času včetně zážitkově orientovaných programů a volnočasových aktivit dětí a mládeže.

Na jednotlivých kapitolách se podíleli pracovníci tělovýchovných a sportovních fakult z Prahy – doc. PhDr. P. Jansa, CSc., doc. PhDr. J. Kocourek, CSc., a PhDr. K. Kovář, Ph.D. (MŠMT), z Brna – doc. PhDr. V. Jůva, CSc., (MU FSpS) a z Olomouce – doc. PhDr. Z. Svozil, Ph. D. (UP FTK).

I. Základy pedagogiky sportu

1. Obecná východiska pedagogiky sportu

1.1 Základní pojmy

Bez moudrého vedení v období dětství a mládí by člověk nebyl schopen plnohodnotné existence ve složitém společenském prostředí. I ostatní živí tvorové, zvláště vývojově mladší a složitější organizmy, pečují po určitou dobu o svá mláďata. Instinktivně je zasvěcují do činností, jež jsou základem přežití, a tím i zachování rodu (zajištění potravy, obrana před predátory apod.). Jak uvádí Cipro (1984), člověk si na rozdíl od zvířat přináší na svět jen minimum instinktů, většinu vědomostí a dovedností získává teprve učením. To je umožněno subjektivně plasticitou jeho mozku a objektivně vzděláváním a výchovou v rámci působení různých společenských institucí (rodina, škola, další společenské organizace či zájmové skupiny).

Laik si obvykle pod pojmem výchova představuje činnost rodiče či učitele zaměřenou na „umravnění a ukáznění“ dítěte. Toto chápání je ale značně zúžené. V odborných pedagogicky zaměřených publikacích není sice pojem výchova definován jednotně, ale v obecné podstatě se autoři shodují na konstatování, že jde o „... *předávání duchovního majetku z generace na generaci. Jde tu o zprostředkování vzorců a norem chování, komunikačních rituálů, hygienických návyků apod., jež se uskutečňuje prostřednictvím rodinné výchovy již od nejranějšího věku dětí*“ (Průcha, 2000, s. 14). Výchova je zde chápána jako součást „zespolečenšťování“ jedince (jeho socializace).

Podrobněji vymezuje *podstatu výchovy* např. Dvořáček (2004; 2014):

- záměrná příprava dorůstající generace na začlenění do společnosti (schopnost adaptace),
- snaha o zajištění mezigenerační vzdělanostní kontinuity (návaznosti),
- klade důraz na instrumentální funkci vzdělanosti jako nástroje další kreativity rozvoje a pokroku společnosti,
- usiluje o pokud možno všestranný a harmonický rozvoj osobnosti,
- připravuje nastupující generaci na převzetí zodpovědnosti za společnost.

Pařízek (1996, s. 8) zdůrazňuje, že podstatným znakem výchovy je „... *záměrné, soustavné a organizované působení na člověka*“. „*Výchova kultivuje vztah člověka k světu*“, jejím prostřednictvím „... *se utváří vztah člověka k přírodě, ke společnosti i k sobě samému*“ (tamtéž, s. 6).

V českém Pedagogickém slovníku se výchova chápe jako „*proces záměrného působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jejím vývoji*“ (Průcha, Walterová, Mareš, 2009, s. 257). Jde přitom především o záměrné a cílevědomé „... *vytváření a ovlivňování podmínek umožňujících optimální rozvoj každého jedince v souladu s individuálními dispozicemi a stimulačnickými jeho vlastní snahu stát se autentickou, vnitřně integrovanou a socializovanou osobností*“ (tamtéž).

Ve snaze předejít terminologickým nepřesnostem ve výkladu pojmu výchova (někdy veškeré záměrné působení, jindy spíše zaměřené jen k mravní složce osobnosti) se používá často v nejobecnějším významu složený výraz „**výchovně-vzdělávací proces**“. Ve starších učebnicích pedagogiky autoři (např. Chlup, 1948) v této souvislosti používali označení výchova v širším smyslu (veškeré výchovně-vzdělávací působení) a výchova v užším smyslu (spíše zaměřené na formování osobnostních rysů člověka).

Pojmem proces výchovně-vzdělávací chceme zdůraznit komplexnost formativního působení, logické a neohraničené prolínání obou sfér vlivů. Ve výchovné praxi oddělovat působení vzdělávací od výchovného či naopak by bylo neúčelné a formální. V teoretické rovině však pojmy „výchova“ a „vzdělávání“ oddělit lze, i když z pohledu praktického jde o nelogický schematismus.

Pojem „**vzdělávání**“ označuje probíhající proces, „... *který vede k osvojení vzdělávacích obsahů v rámci dlouhodobého časového horizontu*“ (Švarcová, 2008, s. 16). Naopak „**vzdělání**“ chápeme jako určitou sumu systemizovaných poznatků, činností a postojů, jež si jedinec v procesu vzdělávání již osvojil nebo k nimž jeho vzdělávací úsilí směřuje (vzdělávací cíle). Podstatné není jejich množství, nýbrž jejich uspořádanost, logická strukturovanost, tak aby „věděni“ podporovalo kompetentnost k jednání. Aby svoji instrumentálností zvyšovalo schopnost jedince „... *zapojit se do ekonomických, politických, sociálních a kulturních aktivit a přizpůsobovat se změnám; je nutnou podmínkou pro identifikaci s dominantní kulturou a prostředkem pro uspokojování všech ostatních základních potřeb (např. zajišťování potravy, ubytování, zdraví atd.)*“ – Kalous et al., (2002, s. 121). Rozmanitost výkladu tohoto pojmu dokumentuje Pedagogický slovník (Průcha, Walterová, Mareš, 2009).

Rozlišujeme mnoho druhů (kategorií) vzdělání. Základní přehled uvádí např. Švarcová (2008). Všeobecné vzdělání tvoří suma vědomostí a dovedností ze základů společenských a přírodovědných oborů, kultury, techniky a umění. Je vzdělanostním základem, na který obvykle navazuje vzdělání odborné – to směřuje již ke konkrétní profesi či povolání.

Podle jiného kritéria (obsahové zaměření) dělíme vzdělání na přírodovědné, humanitní, ekonomické, právní, technické, umělecké, pohybové apod. Typ školy a třeba i věk determinuje rozlišení na vzdělání předškolní, základní, středoškolské (střední) a vysokoškolské (bakalářské, magisterské, doktorandské).

Pro pojmy výchova a vzdělávání mají své odborné ekvivalenty i Němci (Erziehung – výchova; Bildung – vzdělávání) a Rusové (vospitanije – výchova; obrazovanije – vzdělávání). Ve snaze poněkud zjednodušit „složitost“ výkladu těchto základních pojmů se v současné české odborné terminologii zavádí a preferuje (viz Průcha ed., 2009) jednoslovné označení **edukace** (z angl. education), které v nejobecnějším významu představuje jakékoliv situace, při nichž dochází k nějakému druhu učení. Podrobněji a přesněji je tento pojem vysvětlován v Pedagogickém slovníku (Průcha, Walterová, Mareš, 2009).

Označením edukace vyjadřujeme, že jde o **záměrné (intencionální) koncepční formativní působení na člověka s cílem jej vzdělávat** (nové vědomosti, dovednosti a návyky), **ale i vychovávat v užším slova smyslu** (v intencích společensky uznávané morálky rozvíjet i jeho zájmy, postoje a charakterové vlastnosti). O záměrném působení hovoříme proto, že si své výchovné působení předem uvědomujeme – promýšlíme strategii, sledujeme jím určitý cíl nebo úkol. Souběžně se záměrným působením je **člověk ovlivňován** během svého života i **vlivy funkcionálními** (nezáměrnými, tj. bezděčnými,

těž nonintencionálními) – máme na mysli ovlivňování prostředím, v němž člověk žije, v němž se pohybuje (viz dále).

Od pojmu edukace jsou někdy analogicky odvozovány a navrhovány další ekvivalenty pro původní česká označení jako např. edukační realita (pedagogická praxe), edukační prostředí, edukační procesy (procesy vyučování a učení), edukační prostředky. Zavádění některých odvozených pojmů není pedagogickou odbornou veřejností přijímáno bez výhrad. Zvláště navrhované pojmy jako „edukant“ (žák, student) nebo „edukátor“ (učitel, trenér) se z lingvistického hlediska jeví jako hodně neobvyklé. Pojem **edukační realita** se vymezuje jako „*jakýkoliv úsek objektivní skutečnosti, v níž probíhají nějaké edukační procesy*“ (Průcha, Walterová, Mareš, 2009, s. 63–65). **Edukační procesy** představují činnosti, „*při nichž se nějaký subjekt učí, obvykle za působení (přímého nebo zprostředkovaného) jiného subjektu, který vyučuje nebo instruuje*“ (tamtéž, s. 64).

Dávno již neplatí, že se výchova vztahuje pouze na děti a mládež. Výchovu chápeme jako **proces celoživotní** (permanentní) – od narození až po stáří. Bez celoživotního vzdělávání by člověk ve většině pracovních profesí neuspěl, bez aktuálních nových informací by ale i jen stěží plnohodnotně existoval (viz nové technologie v dopravě, vzájemné komunikaci, získávání informací atd.). V mladším věku je člověk výchovně-vzdělávacím vlivům obvykle „vystaven“ – bývá spíše objektem jejich působení. Jinými slovy vzhledem ke své dosavadní nižší „informovanosti“ a malým životním zkušenostem příliš aktivně do dění kolem sebe nezasahuje. Postupně se však během vlastního vývoje – jak dospívá i jak vzrůstají jeho kompetence – více aktivizuje do dění kolem sebe (a to i v roli žáka) již zasahuje častěji. Dochází k postupnému přechodu od role spíše objektu dění k roli subjektu, a to i ve výchově. Jedinec motivuje více sám sebe, vybírá si činnosti podle svých zájmů a osobnostních dispozic, rozhoduje, zda se bude dále vzdělávat (po povinné školní docházce). **Výchova a vzdělávání tak postupně přecházejí v sebevýchovu a sebevzdělávání, sebedukaci.**

Podmínkou vzniku obou procesů je dosažení základní úrovně vychovanosti a vzdělanosti, schopnost sebereflexe a podnět k zájmu o tuto činnost. Sebevýchovu lze považovat za téměř konečný cíl výchovy (význam celoživotního sebevzdělávání), srov. Dvořáček (2004; 2014).

Veškeré poznatky o procesech výchovy v nejširším slova smyslu shrnuje obecná **teorie výchovy** (též nauka či věda o výchově), **tj. pedagogika**. Předmětem jejího studia je především se věnovat otázce, za jakých podmínek a jakými prostředky lze realizovat výchovně-vzdělávací cíle. Pedagogika je s výchovnou praxí úzce spjata a i naopak. Teorie z výchovné praxe vychází (zobecňuje její zkušenosti do systemizovaných přehledů) a zpětně ji i ovlivňuje. Hlavním smyslem studia pedagogiky je modernější příprava na budoucí pedagogickou roli (rodiče, učitelé, trenéři atd.).

1.2 Současné pojetí pedagogiky

Označení pedagogika má svůj původ v antice. Vzniklo z řeckého slova „paidagogos“, jímž byl označován vzdělaný otrok, který byl zapojen do organizace výchovy dětí ze zámožných rodin. Původně byla pedagogika součástí filozofie, jako samostatná vědní disciplína se konstituuje až na přelomu 19. a 20. století. Pojetí výchovy i její cíle se během

dlouhého historického vývoje výrazně měnily. Edukace je sociální jev, a proto pedagogika patří mezi společenské (sociální) vědy. Věnuje pozornost výchově intaktních (zdravých, „normálních“) jedinců i jedinců se zdravotním postižením nebo zdravotním a sociálním znevýhodněním. Rozvoj a široké zaměření současné pedagogiky ilustruje *„Pedagogická encyklopedie“* (Průcha et al., 2009), která se vedle školní výchovy zabývá mj. také edukací v mimoškolním prostředí, mimoškolními edukátory, edukačním působením médií, zájmovým vzděláváním nebo celoživotním učením a vzděláváním.

Pro předchozí vývoj pedagogiky včetně pedagogiky sportu je charakteristickým rysem **normativnost**. Všichni pedagogové až do již zmíněného přelomu 19. a 20. století (někteří i doposud) opírají svá pedagogická pojetí především o lidstvem kumulované zkušenosti z výchovně-vzdělávací praxe obohacované o teoretické poznatky z jiných hraničních oborů (filozofie výchovy, sociologie výchovy, pedagogické psychologie, sociální pedagogiky, organizace a řízení školství aj.). Vytvářeli (vytvářejí) více či méně systemizované přehledy ideálních cílů, výchovných principů a metodických pokynů, jak doporučené procesy zrealizovat. Uplatňované konvence či dokonce vyžadované normy chování byly a jsou determinovány rozmanitými filozofickými směry, historickými a kulturními tradicemi jednotlivých společenských seskupení atd. Rozhodující slovo v tomto smyslu měly vždy autority s největším vlivem – filozofové, vojevůdci, náboženští reformátoři, politici aj. Pojetí „správné“, člověka všestranně rozvíjející výchovy tak může být značně relativizováno; vyžadované trendy některých pedagogických směrů obsahovaly (a i v současnosti obsahují) dokonce tendence antihumánní, rasistické, xenofobní, omezující lidskou svobodu i důstojnost apod. Na možnost zneužití normativní pedagogiky upozorňuje např. Pelikán (1995), který ji v jistých souvislostech označuje jako manipulační, odsuzující žáka do role pasivního objektu (též Průcha, 2000). To však neznamená, že bychom normativní funkci pedagogiky odmítali – bez určitých doporučení, cílů a vzorů se neobejde ani současná moderní pedagogika. Mnohé tyto systémy se staly i základními pilíři moderní pedagogiky – viz např. přínos J. A. Komenského, ale i jiných (Rousseau, Pestalozzi). Genezi pedagogických teorií z historického pohledu i jejich účel přehledně popisuje např. Jůva (2007).

Ve 20. století se v pedagogickém myšlení intenzivně uplatňuje a rozvíjí tzv. **pedagogický reformismus**. Přes různá filozofická východiska dílčích směrů jsou pro ně v obecné rovině charakteristické určité společné znaky – kritika autoritativnosti a konzervativnosti „tradiční“ herbartovské výchovy a naopak prosazování její demokratičnosti, individualizace výchovných cílů a jejich přiměřenosti dispozicím jedince, jeho aktivizaci. Reformismus se inspiroval zejména pedocentризmem Rousseaua a pragmatizmem Deweyho. *„Hledání nové výchovy a jí odpovídající nové pedagogiky těsně souvisí s překonáváním autoritativní společnosti a s koncipováním společnosti demokratické, charakteristické pluralitou názorů, kritérií a principů.“* (Jůva et al., 2001, s. 40) S pedagogickým reformizmem se prosazují i snahy o „zvědečtění“ pedagogiky jako vědy – viz behaviorální přístupy amerických psychologů (Watson, Skinner, Thorndike). V tomto smyslu byla pedagogika chápána jako věda o chování. **Uplatňování experimentální pedagogiky** prosazovalo názor, že předmětem vědeckého zkoumání by mělo být pouze pozorovatelné, měřitelné chování organismu. Získané údaje se kvantifikovaly a statisticky vyhodnocovaly. Přínosem byla snaha objektivizovat pedagogický výzkum, nedostatkem však záměrné odmítání zabývat se jakýmkoli vnitřními proměnnými lidské psychiky.

Antiautoritativní přístupy, snaha respektovat ve výchovně-vzdělávacím procesu jedince jako specifickou osobnost ještě zesilují s příchodem **postmodernismu**. Postmoderní myšlení upozorňuje na fakt, že moderní věda odhaluje stále větší složitost skutečnosti a obtížnost jejího ovládnutí a poskytuje výpovědi natolik rozdílné, že ztrácejí srozumitelnost. Postmoderní myšlení je založeno na diferencii, pluralitě a na kritickém přístupu. Postmodernismus se současně staví odmítavě k dogmatismu, jako je snaha o jediný princip, jediný cíl, jediný systém atd., tj. snaha o univerzalizaci jediného. Skepse, která se objevuje v různých proudech postmoderního myšlení, v celé řadě přístupů nebývá negativistická. Chce být novým pohledem na skutečnost, připouští její heterogenost a pluralitu. Postmoderní přístup znamená pro pedagogiku reagovat na tyto nové podněty a především z výchovně-vzdělávacího procesu odstranit vše autoritativní a dogmatické. Výchovu (edukaci) je třeba důsledně pojímat jako pomoc jedinci na jeho životní cestě a více než dosud respektovat jeho autonomii. Obecné výchovné cíle mají směřovat k pluralitnímu vidění a chápání skutečnosti, k toleranci a ke vzájemnému dialogu a porozumění.

Přisuzování mimořádné důležitosti vzdělanosti se odráží ve snahách modernizovat stávající vzdělávací systémy – zvláště školní výuku (globalizace vyučování, vznik alternativních škol apod.). Pro současné „**moderní**“ **pedagogické směry** jsou charakteristické snahy, aby vytvářené teorie, výchovně-vzdělávací strategie a doporučení nebyly pouze konstrukty hypotetickými, ale aby byly podloženy zjištěnými a vysvětlenými reálnými jevy. Zdůrazňuje se **význam pedagogického výzkumu**. Pedagogika je v tomto pojetí chápána jako **explorativní** (tj. zkoumající) a **explanační** (objasňuje, vysvětluje zjištěné jevy). Velmi podrobně analyzuje pojetí a funkci pedagogiky jako vědy Průcha (2000).

1.3 Cíl výchovy a její složky

Chápeme-li výchovu jako proces intencionální (záměrný, promyšlený), je logické, že se neobejdeme bez vymezení cíle a úkolů tohoto procesu. Teprve po odpovědi na otázku „kam?“ (co chceme, oč usilujeme) jsme schopni zvažovat a specifikovat odpověď na otázku „jak?“ (jaké metody aj. prostředky zvolíme k realizaci výchovného procesu). V textu jsme se již zmínili, že chápání podstaty výchovy a tím i jejího cílového zaměření bylo historicky, filozoficky, kulturně, politicky i jinak determinováno. Podrobným výkladem této tematiky se zabývá např. Blížkovský (1992), též Jůva et al. (2001).

Z mnoha kategorizací výchovných cílů považujeme za jednu ze základních alternativ dělení na **cíle** individuální (důraz na rozvoj jedince) a sociální (zaměření na plnění požadovaných společenských rolí) – preference zdůvodňují různé pedagogické směry. Dále např. i členění na cíle obecné a specifické – obdoba viz vzdělání všeobecné a odborné. Současná pedagogika usiluje o žádoucí propojenost cílů individuálních a sociálních. Určitě platí to, že čím je osobnost zralejší, tím má její osvojování světa více aktivní, výběrový a tvůrčí charakter. Autentickou společnost nemohou vytvářet neautentičtí lidé (Kučerová, 1996). Již ve starších učebnicích pedagogiky (např. Chlup, 1948) bylo zdůrazňováno, že cílem výchovy není pouhá adaptace jedince na stávající stav společnosti, ale vytvoření aktivního vztahu k přírodě, společnosti i sobě samému (podmínka prosperity a dalšího rozvoje).

Při zvažování cílové zaměřenosti výchovy se často setkáváme s vymezením ideálu – „**všestranný a harmonický rozvoj osobnosti**“. Tato formulace v teoretické rovině zní

velmi logicky a přesvědčivě, mnozí současní pedagogové se jí však vyhýbají. Upozorňují na její abstraktnost, možnost subjektivního výkladu, relativnost. Přesto se domníváme, že i přes její relativnost (viz vliv rozdílných genetických předpokladů jedince, různorodého vlivu prostředí aj. proměnných) vyjadřuje významnou tendenci současné moderní pedagogiky včetně pedagogiky sportu. Myšlenkově má k této koncepci blízko stále častěji používané spojení „**zdravá osobnost**“, která vyjadřuje optimální stav fyzického, psychického a sociálního blaha. Důraz na rozvoj takto široce chápané zdravé osobnosti je zvláště významný pro pedagogiku sportu, protože empirické výzkumy dokazují, že pohybové aktivity k tomuto optimálnímu stavu velmi významně a pozitivně přispívají (srov. Svoboda, 2007).

Pod pojmem „všestranný“ máme podobně jako myslitelé antičtí či renezanční na mysli zastoupení významných „složek výchovy“ – rozumové, tělesné a mravní – během vývoje ještě rozšířených o složku pracovní (též polytechnickou) a estetickou. K tomuto klasickému pojetí bývají přiřazovány složky další jako např. jazyková, vědecká, dopravní, zdravotní, ekologická, výtvarná, kolektivní, vlastenecká aj. Pojem „**složky**“ **výchovy** je další pedagogickou kategorií, která teoretiky výchovy není jednoznačně akceptována. Odpůrci tohoto označení logicky kritizují jeho schematičnost a praktickou nereálnost – při výchovném působení se vždy určité složky prolínají, nikdy neexistují v jednoznačně „čistě“ podobě. I když např. učím někoho lyžovat, nejedná se jen o výchovu tělesnou, ale třeba i rozumovou (chápaní základních pohybových principů), estetickou (vnímání přírody), mravní (sebekázeň) apod. Byť je uvedený přehled jistým schematismem, jeho přínosem je naznačení bohaté strukturovanosti výchovného procesu, a tím i přesnější pochopení jeho podstaty. Doporučením „harmonický“ máme na mysli proporčnost, vyváženost, soulad jednotlivých složek srov. Grecmanová et al. (1999).

V rámci **rozumové výchovy** vyvíjíme snahu o rozvoj smyslového poznávání, řeči, paměti a myšlení – rozvíjíme vzdělanost se zvláštním zřetelem na její logickou strukturovanost, instrumentálnost a kreativitu.

Pracovní výchovu (včetně polytechnické) chápeme jako přípravu jedince na pracovní činnost ve smyslu žádoucího vztahu k této činnosti (plnění pracovních úkolů – pracovní adaptabilita), získávání základních vědomostí o výrobních postupech, vytváření všeobecných technických zručností. Hlavním smyslem je schopnostem a zájmům odpovídající profesní orientace jedince (získání odborné kvalifikace).

Podstatou **estetické výchovy** je probouzet a rozvíjet schopnost osobnosti vnímat a oceňovat estetické hodnoty („krásno“) v přírodě, lidských výtvorech i každodenním životě. A to nejen receptivně (vnímání), ale i motivačně (potřeba kontaktu s určitými objekty) a příp. vlastní tvořivou činností.

Tělesná výchova jako nezastupitelná složka se zaměřuje prostřednictvím tělesných cvičení na rozvoj fyzické zdatnosti a pohybové kultivovanosti člověka, seznamuje jej se základy sportovních dovedností, rozvíjí jeho pohybové schopnosti a režimové návyky se zřetelem k jeho tělesnému a psychickému zdraví, ovlivňuje jeho socializaci.

Výchova mravní snad ještě více než složky ostatní prolíná celým výchovně-vzdělávacím procesem. Jde o formativní působení na rozum, city a vůli jedince tak, aby jeho chování a jednání bylo v souladu se všeobecně uznávanými etickými normami (vytvoření mravního vědomí, citění a přesvědčení).

Kromě výše uvedených složek existují i další označení spojující základní pojem výchova s upřesňujícím vymezením jako např. výchova rodinná, výchova školní, skautská výchova aj. V těchto případech však nejde o výchovné složky, nýbrž o „**výchovné instituce**“, které výchovný proces uskutečňují.

1.4 Struktura pedagogiky a vztah k ostatním oborům

Složitá a mnohotvárná problematika výchovně-vzdělávacích procesů (edukace) vedla k postupné diferenciaci pedagogiky na řadu dílčích disciplín a podoborů. Současná pedagogika je rozvětvený, bohatě strukturovaný vědní obor. Ze studia české odborné literatury však vyplývá, že ani tato oblast není pojímána jednotně (srov. Průcha, 2000). Dlouhodobě bylo v pedagogice akceptováno přehledné rozdělení pedagogických disciplín na základní, hraniční a aplikované. Těto kategorizaci nejvíce odpovídá pojetí Krejčí (1991), která podobně dělí obory na základní, hraniční a speciální. Další autoři většinou rozlišují pouhé dvě oblasti – obory základní a hraniční (např. Švarcová, 2008) nebo jako Dvořáček (2004) – disciplíny základní a specializované. Jůva (2001) uvádí pouze základní pedagogické obory a pak některé další, které mají obecnější platnost.

Průcha (2000) používá označení konstituované disciplíny – to jsou ty, jež mají samostatné vědecké časopisy, jsou členy vědeckých společností a jsou také vyučovány jako samostatné předměty studia na vysokých školách. Kromě konstituovaných disciplín (zmiňuje jich 22) hovoří autor ještě o menším okruhu významných témat, která prozatím nemají status autonomních disciplín (např. teorie multikulturní výchovy, teorie školní učebnice aj.) – těch uvádí dalších 13.

Průcha (2000) považuje dělení pedagogických disciplín na základní a hraniční za překonané. Nám se ale zdá, že vzhledem k výše připomínaným vztahům pedagogiky k některým základním oborům lze toto dělení zatím akceptovat.

Pedagogika patří do skupiny společenskovědních oborů. Výchova je jedním ze základních faktorů, jímž ovlivňujeme vývoj jedince (dalšími faktory jsou genetické dispozice a funkcionální vlivy prostředí). Každého člověka vnímáme jako specifickou osobnost, tj. individuální jednotu duševních dějů a vlastností založenou na jednotě těla a utvářenou a projevující se v jeho společenských vztazích. Chceme-li smysluplně ovlivňovat vývoj jedince, je nezbytné zmíněnou komplexnost osobnostní sféry somatické, psychické a sociální a její vzájemnou provázanost respektovat i při vlastním výchovně-vzdělávacím působení. Jakékoli změny v jedné oblasti, např. anatomicko-fyziologické (morfologické a funkční tělesné změny v dospívání), se odrážejí i v psychice (sebepojetí, změny emocí) a obvykle se manifestují i v sociálním chování (vztah k druhým lidem) apod. Tato vzájemná propojenost se projevuje i naopak či v jiném pořadí (vysoká sociální prestiž ovlivňuje sebedůvěru atd.). Výchovné jevy mají tedy převážně komplexní podobu. Pro jejich pochopení a vysvětlení je tedy nezbytné, aby pedagogika spolupracovala s dalšími vědními obory – přírodními vědami, filozofií (etikou), psychologií, sociologií, ale zprostředkovaně i třeba s vědami technickými. Z vysvětlení podstaty a obsahového zaměření uvedených oborů lze logicky odvodit, v čem jsou pro pedagogiku inspirativní, jaké tematické okruhy jsou pro teorii výchovy důležité.

Přírodovědné obory jako anatomie, fyziologie, kineziologie sledují morfologické a funkční změny lidského organismu během jeho vývoje a jsou tak důležitým informačním

východiskem pro učitele a jiné pedagogické pracovníky při „dávkování“ tělesné a psychické zátěže svým svěřencům. K tomu přistupují i další medicínské obory či podobory (např. hygiena, základy první pomoci, správné výživy); respektování jejich doporučení je nezbytnou součástí zdravého vývoje člověka.

Filozofie zkoumá základní otázky bytí člověka, smyslu jeho existence, zákonitosti jeho vědomí a poznávání. Pomáhá pedagogice analyzovat výchovu jako společenský jev (metodologie zkoumání) a vymezovat její cíle. Filozofickou disciplínou je také **etika** (teorie morálky), která se zabývá hodnotovým základem postojů, jednání a chování lidí, vysvětluje žádoucí mravní principy a konvence chování člověka jako jedince i společenské bytosti.

S kultivací člověka úzce souvisí i jeho smysl pro estetično (vnímání krásy) v zaujímavých vztazích k přírodě, lidským výtvorům, k druhým lidem atd. – prolíná jeho veškerými hodnotícími vztahy. V tomto případě je tedy zřejmá souvislost pedagogiky s **estetikou**.

Psychologie podává pedagogice informace o struktuře a dynamice osobnosti, o podstatě její psychiky i z hlediska vývojového, o procesech učení (teorie osobnosti, teorie učení). Výchova, která by se omezila jen na formální prosazování cílů a úkolů bez přihlídnutí k zákonitostem lidské psychiky, nemůže být úspěšná. Vzájemná propojenost obou oborů je velmi úzká, datuje se již od období antiky.

Sociologie pomáhá pedagogice lépe chápat sociální determinovanost vývoje člověka a tedy i procesů výchovy, které se v interakci jedince s prostředím projevují.

Existují i další vztahy pedagogiky k druhým oborům. Ty vyplývají především ze zajišťování procesuální stránky edukace, ať již ve smyslu technologickém (využívání komunikační aj. audiovizuální techniky), ekonomickém (investice), či organizačním (teorie řízení) apod. Tato **interdisciplinarita** se projevuje jak v obsahu studia budoucích učitelů na pedagogických fakultách, tak v používaných výzkumných metodách.

Základní pedagogické obory

Obecná pedagogika usiluje o systemizaci a interpretaci základních pedagogických jevů a zákonitostí a vyvozuje z nich obecně platné normy. Abstrahuje od věku jedince, od instituce, v níž výchova probíhá, i od oboru, v němž se jedinec rozvíjí. Analyzuje edukační cíle, strukturu edukace i její funkci při rozvoji jedince, faktory a činitele tohoto procesu, dále principy, metody a formy edukace a její organizaci ve společnosti. Přináší tak závěry pro všechny dílčí pedagogické disciplíny – v rámci pedagogických věd jí přísluší úloha integrační a koordinační. Jako relativně samostatná část obecné pedagogiky je vnímána metodologie pedagogiky, která se zabývá obecnými principy vědeckého zkoumání pedagogických jevů.

K základním pedagogickým oborům jsou dále přiřazovány **dějiny pedagogiky a výchovy**. Zkoumají a vysvětlují vývoj výchovy jako společenského jevu, genezi pedagogických idejí a koncepcí, reprezentovanou významnými pedagogickými osobnostmi včetně jejich vlivu na pedagogické myšlení minulosti i současnosti. Sledují i dějiny školství (pojetí a organizaci škol) v kontextu společenského vývoje.

Srovnávací (komparativní) pedagogika porovnává pedagogické teorie, výchovně-vzdělávací systémy a školské soustavy v různých zemích a státech.

Obecná didaktika je rovněž řazena do základních pedagogických oborů. Zkoumá obecné zákonitosti vyučovacího procesu (teorie vyučování). Řeší obsahové (jaké učivo) a procesuální stránky vyučovacího procesu (jak vyučovat – zásady, metody, organizaci

výuky – a jak i hodnotit výsledky), zabývá se i interpersonálními vztahy jeho aktérů (učitel – žák – rodiče aj.) a jejich vlivy na průběh vyučování.

Speciální pedagogika je obor, který řeší problematiku vzdělávání a výchovy u jedinců zdravotně postižených, s poměrně velkými sociálními nevýhodami (smyslově, tělesně, mentálně a s poruchami chování). Má řadu dalších podoborů podle druhu hendikepu: oftalmopedii (vady zraku), surdopedii (sluchové problémy), somatopedii (tělesné postižení), logopedii (vady řeči), psychopedii (mentální retardace aj. psychické problémy) a etopedii (poruchy chování). V současné době věnuje speciální pedagogika zvýšenou pozornost velmi frekventované problematice poruch učení, jako jsou např. dyslexie (čtení), dysgrafie (psaní), dyskalkulie (počítání).

Existují ještě další podrobnější specifikace např. v České republice byla založena v roce 2009 „**Česká asociace aplikovaných pohybových aktivit**“ jako sdružení, které má statut národní organizace. Propaguje a rozšiřuje vědomosti, zkušenosti a výsledky vědeckého bádání v oblasti aplikovaných pohybových aktivit a kinantropologie. Především podporuje pohybové aktivity pro osoby se specifickými potřebami, zaměřuje se na programy pro osoby se zdravotním postižením, s různým omezením nebo limity. Podrobněji caapa@email.cz.

V řazení výše zmíněných disciplín k základním pedagogickým oborům se autoři, kteří toto označení používají, vesměs shodují. Jiné samostatně existující (plnohodnotně konstituované) disciplíny jsou buď ještě k základním přiřazovány (jako sociální pedagogika), nebo se o nich hovoří jako o dalších významných součástech pedagogiky bez nároku na jejich systémové zařazení (např. andragogika, pedagogika volného času atd.).

Hraniční pedagogické obory

Přes zdůvodněné odmítavé stanovisko J. Průchy k užívání termínu „hraniční obory“, v souladu s některými jinými autory (např. Krejčí, 1991; Dvořáček, 2004; Švarcová, 2008), toto označení chápáné jako konzervativnější použijeme. Vzhledem k pasáži, kde jsme se zabývali vztahem pedagogiky k některým ostatním základním oborům, se nám jeví toto vymezení jako systémově přijatelné. V názvu hraniční disciplíny se vždy objevují oba kombinované obory. Všechny splňují nároky na samostatně existující a plnohodnotně konstituované disciplíny i vysokoškolsky vyučované předměty. Protože odděleně jsme již vysvětlovali podstatu a zaměření jednotlivých oborů, nebudeme znovu komentovat jejich specifika. Pouze je vyjmenujeme.

Jedná se o tyto obory: **filozofie výchovy** (filozofické základy pedagogiky), **pedagogická psychologie**, **sociologie výchovy** a **sociální pedagogika**. Švarcová (2008) do hraničních oborů řadí ještě ekonomii výchovy a etiku výchovy.

Existuje ještě mnoho dalších pedagogických oborů, které jsme zatím nezmiňovali. Mnohé z nich jsme v minulosti zařazovali do *oborů tzv. aplikovaných či specializovaných*, a to buď podle věku (např. **pedagogika předškolní, středoškolská, vysokoškolská, andragogika**) či specifického prostředí (**pedagogika sportovní, vojenská** atd.), v němž probíhaly.

Mezi významné, aktuálně se intenzivně rozvíjející pedagogické obory, patří **pedagogika volného času** (včetně zážitkové pedagogiky – blíže viz kap. 10), **gerontogogika** (lidé v postproduktivním věku), **výchova multikulturní** (oslabování rasových či etnických předsudků vůči společenským minoritám), ale i jiné. Zařazení některých disciplín do schématu základní – hraniční – aplikované (speciální) není jednoznačné.

1.5 Vývoj člověka v pedagogickém pojetí

1.5.1 Charakteristika vývoje člověka

Znaky vývoje

Každý člověk během svého života prochází složitým vývojem. Chceme-li tento vývojový proces naším výchovně-vzdělávacím působením (edukací) pozitivně ovlivnit, je nezbytné podstatu vývoje jedince (ontogenezi) pochopit. Nutně musíme brát v úvahu, že na jeho determinaci se podílejí tzv. **faktory** (činitelé) **vývoje**: kromě intencionálního (záměrného) **výchovného působení** i **dědičná vybavenost jedince** a dále i **specifičnost prostředí**, v němž edukační proces probíhá. Zjednodušeně řečeno, výchovu (záměrné působení) a prostředí (působení bezděčné) chápeme jako **vlivy exogenní** (vnější), naopak dědičnost jako **vliv endogenní** (vnitřní).

Pro vymezení pojmu „vývoj“ z pohledu pedagogického je stále aktuální např. pojetí Vaňka (1972), který chápe **vývoj jako proces kvalitativních i kvantitativních změn** osobnosti během jejího života. Za základní **znaky vývoje** jsou považovány tyto:

- **je děním celoživotním**, tj. od narození až do konce života;
- **je děním celistvým** (komplexním), tzn. že změny morfologické (stavba těla) i fyziologické (orgánové funkce), mentální a psychické včetně sociálních (vztah k prostředí, vstup do školy, výběr kamarádů apod.) probíhají souběžně a vzájemně se ovlivňují (např. pohlavní dospívání ovlivňuje psychiku a sociabilitu, ale i naopak);
- **probíhá po určitých věkových obdobích**, které na sebe logicky navazují (např. po období kojeneckém přichází období batolete);
- **je obdobím nezvratným**, tzn. že postupuje stále vpřed, nedá se zastavit ani zvrátit (způsobem života jej můžeme pouze dočasně urychlit nebo zpomalit);
- **je děním diferenačním a socializačním** – novorozenci jsou si svými znaky a projevy velmi podobní, avšak např. ve věku adolescence (třeba v 18 letech) se jedinci od sebe již výrazně liší.

Biologické podmínky jsou pro vývoj jedince základní; každý člověk je především živý organizmus, který se nějak vyvíjí a rozmanitě adaptuje na vlivy prostředí. Oblasti fylogeneticky mladší (např. rozum nebo city) jsou z hlediska výchovného působení plastičtější, a tím i ovlivnitelnější. Opakem jsou pudy a instinkty.

Z psychologického pohledu přisuzujeme významnou roli ve vývoji jedince procesům učení spojeným s rozvojem individuálních vlastností osobnosti. „*Biologická determinace duševního vývoje spočívá tedy především v tom, že se vyvíjí mozek, nositel psychiky, a celý neurohormonální systém řízení organismu.*“ (Říčan, 1989, s. 25)

Teprve dostatečná **podnětovost sociálního prostředí** – navození situací vybízejících jedince ke konkrétní aktivitě – umožňuje člověku své dispozice (vlohy, nadání, talent) projevit a rozvíjet.

Otázka proporcionality podílu jednotlivých faktorů (dědičnosti, vlivů prostředí a výchovy) na vývoji člověka zůstává zatím nezodpovězena. Z dosavadní výchovné praxe i výzkumů ovšem vyplývá, že jakékoli jednoznačně vyhraněné koncepce pedocentrické (důraz na genetické předpoklady) či naopak sociocentrické (absolutizace vlivů životního prostředí) jsou nereálné. Zastáváme tedy dle současných poznatků **stanovisko pedagogicky realistické**, které ve vývoji člověka **počítá s prolínáním vlivů genetických i vlivů**

prostředí (včetně výchovy). Přitom jsme mírně optimističtí (jakožto pedagogové) v posuzování možností vlivů výchovných.

Činitelé vývoje

V roli učitele (ale i rodiče, trenéra, vychovatele apod.) se často setkáváme s komentáři týkajícími se předváděného výkonu svěřence (žáka, dítěte, sportovce atd.) typu: Snaží se, ale na víc nemá (pracovitost nestačí, je nedostatečně talentovaný)... Nebo naopak: Je velice talentovaný, ale nesnaží se (nevyužívá svých predispozic – chybí mu motivace, důslednost apod.). Jinými slovy, vyjadřujeme svůj názor na osobnostní limitovanost, resp. využití či nevyužití kapacity svých svěřenců. Exaktnost těchto hodnotících stanovisek však obvykle bývá nízká. Jsou spíše praktické povahy, ne vždy zcela objektivní. Problematiku genetické vybavenosti člověka v kontextu jeho „vychovatelnosti (vzdělavatelnosti)“ zajímavě analyzuje např. Švarcová (2008).

Dědičnost je tendence organismu zachovat a předávat znaky a vlastnosti rodičů na potomky. Dědí se především znaky fyzické – tělesná konstrukce (somatotyp), pigmentace kůže, krevní skupina, krevní tlak, způsob dýchání aj. Dědičné jsou ale i dispozice k některým tělesným a duševním chorobám. Problematičtější je dědičnost v oblasti vlastností psychických. Dědičně podmíněn je typ temperamentu, který bývá považován za „biologický motor“ aktivity člověka. Ovlivňuje jeho vzrušivost, sílu a tempo průběhu většiny psychických procesů. „*Průběh psychického vývoje závisí na individuálně specifické interakci vrozených dispozic a komplexu různých vlivů prostředí.*“ (Vágnerová, 2007, s. 12)

„*Na člověka od narození působí přírodní, kulturní a sociální prostředí a veškerá jeho činnost probíhá vždy v určitých společenských podmínkách.*“ (Švarcová, 2008, s. 55)

Prostředí chápeme jako souhrn všech vnějších podmínek, v nichž člověk žije, v nichž nějakou činnost provozuje. Prostředí na nás působí mnoha rozmanitými vlivy, např. geografickými a klimatickými podmínkami, celkovou životní úrovní společnosti, kulturními a historickými tradicemi, ekonomickým zázemím, sociálním makro- i mikroklimatem (vztahy v práci, v zájmových skupinách, v rodině apod.).

Pojem **výchova** (výchovně-vzdělávací působení, resp. edukaci) jsme již podrobně komentovali v předchozí části textu. Jedná se jak o vlivy exogenní (bezděčné, funkcionální, nahodilé apod. a intencionální, záměrné, koncepční aj.), tak i endogenní (sebepečení, sebevzdělání, sebevýchova apod.).

1.5.2 Členění lidského věku

Změny anatomicko-fyziologické, mentální, psychické i sociální, k nimž během vývoje dochází, spolu úzce souvisejí, vzájemně se prolínají; neprobíhají však stejnoměrně. „**Koncepce vývojových stadií předpokládá, že vývoj osobnosti probíhá v stadiích, jejichž pořadí je nutné, zákonité. Nelze je vynechat nebo změnit...**“ (Čáp, Mareš, 2001, s. 214)

Rozdělení lidského života do period akceptuje určité biologické a sociální životní „předěly“, které souvisejí i se změnami psychickými. Z biologických uvedme např. narození, lokomoci, tělesné dospívání, období vrcholu tělesných sil, příznaky stárnutí v oblasti tělesných funkcí (involuční procesy) apod. Z hlediska sociálního pak např. vstup do školy, postup na vyšší stupeň školy, volbu profese, založení rodiny, osamostatnění se vlastních dětí, ukončení pracovní činnosti atd.

Vlastně předpokládáme, že vývoj celé populace určitého věkového stupně je na relativně stejné úrovni. Respektování charakteristik věkových období – označujeme je jako **věkové zákonitosti** – umožňuje pedagogickým pracovníkům (včetně rodičů) základní orientaci v jejich výchovně-vzdělávací strategii (způsob motivace, volba obsahu i formy sdělení, způsob komunikace, hodnocení výkonu atd.).

Jako relativně snazší a exaktnější se jeví rozdělení a vymezení charakteristik období mládí. A to i přesto, že se jedná o období nejbohatší na změny – je stadiem celkového formování osobnosti. Již vizuálně jsou zřejmé zvláště tělesné změny, i když také zde existují určité, obvykle dočasné odchylky (u zdravých jedinců).

Stanovit společné, věkem podmíněné zákonitosti v období dospělosti a stáří je již obtížnější, protože zde se už mnohem více projevují rozdíly individuální, vyplývající z rozdílného způsobu života (zdravotní stav, vykonávaná profese, partnerské vztahy, zájmová orientace, režimové a hygienické návyky, osobní spokojenost či opak, životní osudy aj.).

V průběhu života člověka se obvykle rozlišují tato období:

Tabulka 1 **Vývojová období člověka** (upraveno podle Wágnerové, 2007)

Prenatální	Vývoj plodu v těle matky	
Mládí, tj. období integrační		0–20 let
Nemluvně	0–1 rok	
Batole	1–3 roky	
Předškolní věk	3–6 let	
Mladší školní věk	6–11 let	
Starší školní věk (puberta)	11–15 let	
Počínající dospělost (adolescence)	15–20 let	
Dospělost, tj. období kulminační		20–65 let
Mladá dospělost (preakmé)	20–35 let	
Střední dospělost (akmé)	35–50 let	
Starší dospělost (postakmé)	50–65 let	
Stáří, tj. období involuční		65 a více let
Rané stáří (senescence)	65–75 let	
Pravé stáří (kmetství)	od 75 let	
Dlouhověkost (patriarchium)	od 85 let	

I když chápeme dělení lidského života do uvedených vývojových stadií jako určitou schematizaci, k jejímž interpretacím je třeba přistupovat v kontextu individuálních životních příběhů, jejich významným přínosem je, že upozorňují na důležité momenty ve vývoji člověka, které by neměly být opomenuty.

Srovnáme-li některé charakteristiky zejména mládežnické populace dnes (např. Vágnerová, 2005; Říčan, 2007) a třeba před 50 lety (Příhoda, 1963), především z hlediska somatického (rychlejší pohlavní dospívání, vyšší vzrůst i hmotnost), zjišťujeme výrazné zrychlení vývoje. Hovoříme o tzv. „sekulární akceleraci“ vývoje (Čáp, Mareš, 2001). Zmíněný jev je zdůvodňován měnícími se životními podmínkami – výživou, pokrokem medicíny a jiných pro člověka životně důležitých oborů, sociální stimulací apod. Akcelerace biologického a intelektového vývoje však nebývá v relaci s celkovou morální a charakterovou zralostí osobnosti. Zdá se, že výchovných a jiných společenských problémů dětí a mladistvých spíše přibývá.

Zároveň se prodlužuje průměrná délka lidského života (viz obdobné determinanty včetně změn životního stylu aj.), která posouvá produktivní věk do vyšší věkové kategorie – např. pozdější odchody do důchodu (viz numerická kategorizace období stáří). Prodlužuje se doba, kdy i starší člověk dokáže plnohodnotně vykonávat pracovní profesi a zájmově využívat volný čas, podobně jako ve středním věku. Na celém světě, zvláště však v zemích s vyšší životní úrovní, vzrůstají počty lidí v důchodovém věku. To, že se lidé dožívají vyššího věku, je samozřejmě potěšitelné, ale nejde jen o přidávání let k životu. Důležitý je i způsob prožití těchto let navíc. Do značné míry je způsob života determinován individuálně (vzdělanost, zdravotní stav, sociální status, ekonomické zázemí, hodnotový systém jedince apod.). Musí být ovšem pro něj vytvořeny i širší společenské podmínky (ekonomické, zdravotní, kulturní, socializační, morální atd.).

Vzhledem k zaměření textu stručně komentujeme pouze věkové charakteristiky období od mladšího školního věku po adolescenci.

1.5.3 Vývojové období dětí a mládeže

Období mladšího školního věku (6–11 let)

Pro **tělesný vývoj** je charakteristický a obvyklý pozvolný a rovnoměrný nárůst tělesné hmotnosti i výšky. Dochází ke změně tělesných proporcí, prodlužují se zejména dolní končetiny. Kostra ještě není úplně vyvinuta – osifikace kostí probíhá pozvolna. Zatím menší srdce zajišťuje i nižší funkčnost oběhového systému. Postupně se zvyšuje tělesná energie organismu, a tím i jeho výkonnost.

Okolo 11. roku věku se motorická koordinace výrazně zkvalitňuje, děti jsou schopny si osvojit i pohyby velmi specifické a obtížné. Většinou mají zájem o všechny přirozené pohybové činnosti – běhy, skoky, hody, hry, lezení, překonávání přírodních překážek atd. Motivace k těmto činnostem je vesměs bezproblémová, vychází z jejich spontaneity. Tělesná cvičení i další sportovní aktivity zaměřujeme hlavně na rozvoj rychlostních a obratnostních schopností a dovedností, jednostranně silovým a vytrvalostním cvičením se spíše vyhýbáme. V pohybových hrách projevují děti výraznou tendenci k soutěživosti. Na konci tohoto období se již objevují jisté rozdíly mezi chlapci a děvčaty. Hoši uplatňují ve hrách bojovnost, oblibu nacházejí především v dobrodružnosti, mají rádi hry konstruktivní, dívky upřednostňují spíše aktivity, při nichž mohou více uplatnit cit a ladnost pohybu.

V oblasti **sociální a psychické** je důležitým společenským mezníkem pro dítě zahájení školní docházky; jde o jakýsi oficiální vstup do společnosti. Rozšiřuje se spektrum vrstevníků (spolužáků) i dalších dospělých autorit, s nimiž přichází každodenně do styku. Dítě se